

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНІ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

УДК 631.145:330.322

ББК 65.32

Крисанов Д.Ф.¹, Варченко О.М.²

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ*

¹Державна установа “Інститут економіки та прогнозування НАН України”

01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26,

тел.: 0442808128,

e-mail: d_krysanov@ukr.net

² Білоцерківський національний аграрний університет

09117, м. Біла Церква, Соборна площа, 8/1,

тел.: 0456353544,

e-mail: Omvarchenko@rambler.ru

Анотація. У статті проаналізовано зрушення в динаміці, масштабах і темпах інвестиційно-інноваційного процесу в харчових й аграрних галузях вітчизняного АПК та оцінено їх вплив на зміни в зношеності й віковій структурі основних засобів виробництва. Розкрито механізми впливу глобалізації на процеси інноваційно-технологічної модернізації основного капіталу та створення і розбудову національної інноваційної системи для агропродовольчого комплексу. Розроблено пропозиції, реалізація яких сприятиме нарощенню результативності й підвищенню ефективності залучених в АПК капітальних інвестицій.

Ключові слова: інвестиції та інновації, агропродовольчий комплекс, національна інноваційна система, ефективність капітальних інвестицій.

Annotazion. The paper analyzes the changes in the dynamics, scale and pace of investment and innovation process in the food and agricultural sectors of the domestic agricultural sector and assessed the impact of the changing age structure and depreciation of fixed assets. The mechanisms of the effects of globalization on the process of innovation and technological modernization of fixed capital and the creation and development of the national innovation system for the agri-food sector. The proposals whose implementation will contribute to increasing of effectiveness and the efficiency involved in agribusiness capital investment.

Keywords: investment and innovation, agri-food complex, the national innovation system, the effectiveness of capital investments.

Вступ. Розвиток національного господарства у 2000 роки фактично збігся з виходом із фінансово-економічної кризи (нижня точка – 1998–1999 роки для аграрного сектору). Це супроводжувалося нарощуванням обсягів інвестування у всіх його галузях і сферах. Водночас наприкінці 90-х років держава взяла курс на інноваційну модель розвитку матеріального виробництва, соціальної, освітньої, наукової, управлінської та інших сфер життєдіяльності суспільства. Необхідність активної розбудови інноваційного потенціалу була зумовлена кількома важливими обставинами, зокрема:

– майже десятирічний період хаотичного переходу планової системи економіки на ринкові засади господарювання з роздержавленням загальнонародної і розпаюванням колективної власності та їх приватизацією мав своїм наслідком розрив технологічних зв'язків й економічних відносин між підприємствами аграрної та переробної сфер АПК;

* Дослідження виконано за підтримки НАН України в рамках відомчої НДР “Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки” (0111U001318).

– гіперінфляція, що спостерігалась у першій половині 90-х років, призвела до “обнулювання” коштів на всіх рахунках і переходу до давальницької схеми перероблення сільськогосподарської сировини, що супроводжувалося мінімізацією доходів і прибутків та, як наслідок, гальмуванням або ж зупинкою взагалі відтворювальних процесів.

За таких умов значною мірою було використано залишковий потенціал потужностей підприємств харчових і переробних галузей АПК, практично вичерпано потенційні можливості традиційних сортів зернових, технічних та інших сільськогосподарських культур, порід худоби, кросів птиці тощо. Усе це логічно підводило до необхідності проведення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення виходу зі стану рецесії та переходу на сучасну модель розвитку національної економіки загалом та агропродовольчого комплексу зокрема.

Потрібно зазначити, що в умовах стагнації економіки, як правило, пусковим механізмом позитивних змін і каталізатором їх прискорення повинна виступати держава. Це реалізується на основі того, що держава за участю вищих органів державної влади й державного управління розробляє та вводить у дію відповідну законодавчо-нормативну базу, формує сприятливий інвестиційний клімат, концентрує наявні ресурси на найважливіших напрямках з метою забезпечення виходу з кризового стану, створення мережі точок економічного зростання, які в перспективі повинні забезпечити прорив країни до нових горизонтів розвитку.

За оцінками фахівців, із часу започаткування формування законодавчо-нормативної бази для переходу на інноваційну модель розвитку вже розроблено та введено в дію півтора десятка законів України і постанов Верховної Ради України, близько півсотні постанов Кабінету Міністрів України, а також понад сотню постанов і розпоряджень міністерств і державних служб. Однак зазначена нормативно-правова база не набула завершеного характеру, передбачені нею преференції для підприємств, що проводять інноваційну діяльність, при формуванні державних бюджетів на кожний наступний рік постійно відмінялися тощо. Не було опрацьовано механізми взаємодії органів державної влади з приватними інвесторами та власниками підприємств, тобто механізми державно-приватного партнерства. Як наслідок, незважаючи на певний приріст інноваційної діяльності в окремі роки після чергового зниження, загальну ситуацію можна виправдано охарактеризувати як “стагнація із спадною тенденцією”.

Отже, зважаючи на стагнаційну ситуацію в інноваційній сфері, з метою її подолання було розроблено та схвалено Кабінетом Міністрів України Концепцію розвитку національної інноваційної системи [1]. Але цьому передувала інтенсивна підготовка та проведення Парламентських слухань у Верховній Раді України в червні 2009 р. на тему “Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів” [2].

Вищезазначена Концепція розрахована на період до 2025 року (НС-2025), її реалізація передбачалася шляхом розроблення кожних три роки плану конкретних заходів і забезпечення його виконання. Фінансування реалізації практичних положень Концепції здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, інвестицій підприємств та організацій, а також грантів міжнародних організацій. Підкреслимо, що з моменту схвалення Концепції НС-2025 минає п’ятий рік, але ще жодного разу вищезгаданий план заходів не розроблявся і, зрозуміло, про результати реалізації не звітувалося.

Разом з тим перехід на інноваційну модель розвитку – це, перш за все, відтворення, а якщо стосовно діючого виробництва, то оновлення або модернізація головних засобів на інноваційній основі. У цьому відношенні результативність та ефективність відтворювальних процесів є симбіозом, з одного боку, трансформацій, викликів і загроз, що виникають або спровоковані зрушеннями та змінами в зовнішньому сере-

довищі, і які спонукають підприємницькі структури до адекватної відповіді, з іншого, – результатом практичної реалізації потенційних інвестиційних можливостей суб'єктів господарської діяльності, ще з іншого, – інноваційності технологій, основних засобів, ноу-хау, продуктивних інновацій тощо, які впроваджуються і повинні відображати досягнутий рівень модернізації виробництва та реальні можливості щодо випуску сучасного асортименту продукції.

Це загальна постановка нинішньої проблематики й головної мети відтворювальних процесів, однак стосовно агропродовольчого комплексу вона помітно ускладнюється та набуває комплексного характеру. Її можна пояснити постійним підвищенням вимог до безпечності та якості харчової продукції на тлі надзвичайно непростих і суперечливих процесів безпосередньо в аграрній сфері. Зокрема, практично половина сільськогосподарської продукції виробляється в господарствах населення за відсталими технологіями з високою часткою ручної праці, де, унаслідок дрібноконтурності земельних ділянок і малооб'ємності виробництва, неможливо запровадити останні досягнення вітчизняної аграрної науки, а також нематеріальні форми інновацій: організаційні, маркетингові, логістичні тощо.

Постановка завдання. Мета дослідження – провести ґрунтовний аналіз ситуації в агропродовольчому комплексі, виявити найрезонансніші виклики та проблеми й запропонувати можливі варіанти відповідей на них. У зв'язку із цим, необхідно вирішити такі завдання:

- оцінити ситуацію в аграрній і переробній сферах АПК з позицій зношеності основних засобів та їх оновлення, сучасності використовуваних технологій і конкурентоспроможності вироблюваної продукції;
- розкрити виклики та проблеми, що виникли або були породжені під впливом глобалізації в агропродовольчій сфері та які потребують першочергового розв'язання;
- оцінити наявний інноваційний потенціал агропродовольчої сфери, систематизувати пріоритетні напрями щодо розроблення інноваційних продуктів за принципом “з лану до столу”;
- запропонувати напрями та моделі інвестиційно-інноваційного забезпечення підприємств агропродовольчої сфери із залученням механізмів державно-приватного партнерства;
- обґрунтувати форми, способи й інструменти мотивації суб'єктів підприємницької діяльності до інноваційно-технологічної модернізації виробництва та ін.

Результати. Розвиток вітчизняного агропродовольчого комплексу в сучасних умовах проходить під впливом зрушень у зовнішньому середовищі, які переважно зумовлені глобалізацією різнопланових процесів й інтернаціоналізацією економічних зв'язків, з одного боку, і трансформаціями у внутрішньому середовищі України й, нерідко, безпосередньо в суб'єктів господарювання, з іншого. Не висвітлюючи механізмів впливу глобалізації й інтернаціоналізації на агропродовольчий комплекс, доцільніше сконцентруватися та систематизувати виклики, проблеми й загрози, що постали перед ним на сучасному етапі, зокрема:

– збільшення населення планети й зростаючий дефіцит і нерівномірне розміщення продовольчих ресурсів висувають Україну в групу країн, які повинні збільшити їх виробництво з метою розширення участі в подоланні голоду – забезпеченні харчовою продукцією населення економічно слаборозвинутих країн;

– відкриття ринків СOT і ЄС для вітчизняної продовольчої продукції гостро поставило перед необхідністю забезпечення її відповідності вимогам нормативних документів цих об'єднань щодо безпечності та якості;

– нарощування у світі виробництва продуктів із використанням генетично модифікованих організмів поставило перед потребою розширення масштабів вирощування

органічної сільськогосподарської продукції, що повністю відповідає вимогам безпечності та якості. Україна фактично перебуває в зародковій стадії, хоча має надзвичайно великий, але не використовуваний потенціал екологічного землеробства й тваринництва та створення на їх основі органічної харчової продукції;

– деструктивні процеси в бурякоцукровому, м'ясо-молочному, спиртопродуктовому, тютюнопродуктовому та інших підкомплексах супроводжувалися згортанням масштабів вирощування продовольчої сировини, значним зниженням завантаженості переробних потужностей, зупинкою багатьох підприємств і демонтажем їх технологічного устаткування й інженерних мереж, а також розбиранням будівель і споруд. Це супроводжувалося глибокими структурними трансформаціями, унаслідок чого продуктові підкомплекси набули не тільки різноприскороного, а й різноспадного характеру розвитку й за одними видами продовольчої сировини країна стала важливим експортером, а за іншими – час від часу її закуповує за кордоном (зерно, гречка);

– за окремими видами продовольчих продуктів вітчизняне виробництво за останні чверть віку зменшилося настільки, що помітно відобразилося на структурі споживання харчової продукції, і це ставить перед необхідністю концентрації зусиль і ресурсів з метою розширення обсягів їх випуску (м'ясні та молочні продукти, продукти дієтичного та дитячого харчування тощо);

– ситуація надзвичайно загострюється внаслідок відтермінування строків підписання Угоди про асоціацію України з ЄС і нагальною необхідністю забезпечення “м'якого” реагування на вимоги технічних регламентів, що розробляються та впроваджуються в Митному Союзі. Складність полягає в тому, що системи технічного регулювання ЄС і МС спрямовані на забезпечення досягнення однієї мети – задоволення потреб споживачів у безпечній та якісній продовольчій продукції, але формувалися на відмінних законодавчо-нормативних базах, перебувають на різних етапах сформованості та впровадження на практиці (в ЄС система ТР функціонує майже півстоліття, а в МС – лише активно формується). Оскільки, починаючи з кінця 90-х років, Україна поступово рухалася по шляху гармонізації нормативної бази з відповідною в ЄС, то нині необхідно знаходити однакові складові, вишукувати можливості зближення систем технічного регулювання, звуження невідповідності та зменшення їх асиметричності;

– велика розпорошеність дрібних продуцентів сільськогосподарської сировини, відсутність стимулів щодо їх об'єднання та кооперації із сільськогосподарськими й переробно-харчовими підприємствами;

– посилення диспаритету цін на аграрну сировину й виробничо-технічну продукцію для сільгоспвиробників, а також на готову харчову продукцію як чинника гальмування відтворювальних процесів і консервації технологічної відсталості сільськогосподарського виробництва тощо.

Глибина, широта й надзвичайна складність завдань, що постали перед вітчизняним АПК, спонукають до ґрунтовного аналізу та об'єктивної оцінки аграрного й переробно-харчового виробництва для встановлення найвужчих місць та їх “розширення” на засадах інноваційного розвитку.

Необхідно підкреслити, що до найважливіших показників, які розкривають стан матеріального (аграрного та переробно-харчового) виробництва, виправдано віднести такі:

- стан сучасності матеріально-технічної бази (відображається через коефіцієнт зношеності основних засобів);
- рівень сучасності та наукоємності використовуваних технологій перероблення аграрної сировини (до 3 років – інноваційна; 4–5 років – сучасна; 6–7 років – оновлена; 8–10 років – традиційна; понад 10 років – застаріла);

- набір енергосилової, ґрунтообробної, посівної та збиральної техніки (шлейфа причіпних і навісних знарядь) для вирощування і збирання різних видів сільськогосподарської продукції;
- стан забезпечення різноманітними та високопродуктивними сортами сільськогосподарських рослин, порід худоби й кросів птиці сучасної селекції (розкривається через урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність худоби й птиці);
- рівень забезпечення процесовими інноваціями (кількість процесових інновацій та чисельність і частка підприємств, на яких вони впроваджені);
- рівень забезпечення (кількість продуктових інновацій) і впровадження (чисельність і частка підприємств, де впроваджені, та частка інноваційної продукції у всьому її обсязі) інноваційних продуктів у виробництво;
- стан використання нематеріальних інновацій в АПК (кількість інновацій і підприємств, на яких упроваджені організаційні, маркетингові, логістичні, інформаційно-обчислювальні та інші інновації);
- рівень забезпечення сучасними системами управління безпечністю, якістю, довкіллям (кількість систем та чисельність і частка підприємств, на яких вони впроваджені);
- рівень забезпечення та впровадження інновацій наскрізного типу “з лану (ферми) до столу” та ін.

Оцінювання стану АПК найкраще розпочати з аналізу матеріально-технічної бази агропродовольчого виробництва та його інвестиційного й інноваційного забезпечення (табл. 1). Для цього найбільш доцільно взяти період з 2007 року, оскільки в попередньому періоді використовувалися застарілі форми звітності, які не корелюють із нинішніми, тому частину статистичної інформації не можна зіставити. До того ж унаслідок внутрішніх реорганізацій у Держстаті України частину статистичної звітності було анульовано (зношеність основних засобів, введення в дію тощо), а тому з 2011 року вона відсутня. Крім того, у структурі основних засобів сільського господарства представлено два сектори: сільськогосподарських підприємств і господарств населення, які мають різний склад (активна й пасивна частини), вікову структуру та ступінь зношеності. Оскільки суб'єкти господарювання з правом юридичної особи проводять бухгалтерський облік, відстежують і фіксують зношеність та процеси відтворення основних засобів, то їх звітні дані викликають довіру. Зокрема, проведені дослідження свідчать, що в сільськогосподарських підприємствах майже 80% наявної техніки відпрацювало амортизаційний строк експлуатації, кількість технічних засобів, які вибули з експлуатації, у 10–20 разів перевищує кількість новопридбаних, а рівень технічної готовності в період пікових навантажень не перевищує 70–75% [6, с.88].

Водночас основні засоби в селянських господарствах – це фактично повна незвіданість і яким способом визначається вартість основних засобів виробництва, що вони включають і рівень їх зношеності, а також як відбувається заміна й модернізація – можна тільки здогадуватись. Ось чому показник зношеності основних засобів у сукупності (у сільськогосподарських підприємствах і в особистих господарствах) не викликає довіри (2010 – 40,7%), бо в харчовій і тютюновій промисловості він помітно вищий (45,7%).

Вітчизняні вчені-аграрники вважають, що система техніко-технологічного забезпечення сільськогосподарського виробництва за прогресивними технологіями повинна включати [7, с.13]:

а) технологічні регламенти на вирощування головних сільськогосподарських культур;

б) технологічні комплекси машин для виконання набору необхідних технологічних операцій з метою забезпечення сприятливих умов для розвитку рослин і формування урожаю;

Інвестиційно-інноваційне забезпечення АПК України за видами економічної діяльності*

№ п/п	Показники	Роки							2012 р. до 2007 р. = %, пп
		2006 (довідково)	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
А. Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги									
1.	Вартість основних засобів**, млн грн	74 274	77 471	95 880	103 187	113 388	н/д	н/д	146,3
	- зношеність основних засобів, %	49,0	46,1	44,0	39,4	40,7	н/д	н/д	-5,4
2.	Капітальні інвестиції, млн грн	7 112	9 388	16 682	9 295	11 881	16 704	19 090	203,3
3.	Прямі іноземні інвестиції, млн дол. США	404,3	557,3	813,3	871,4	831,1	813,4	791,5	+387,2
4.	Введення в дію основних засобів, млн грн	4 883	6 137	10 175	7 282	8 062	н/д	н/д	131,4
Б. Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів									
1.	Вартість основних засобів, тис. грн	50 263	62 596	73 536	82 946	91 985	н/д	н/д	153,3
	- зношеність основних засобів, %	48,4	45,6	44,8	44,0	45,7	н/д	н/д	+0,1
2.	Інвестиції в основний капітал, млн грн	8 290	11 830	13 131	10 458	7 967	12 235	13 719	116,0
3.	Прямі іноземні інвестиції, млн дол. США	1 274,6	1 564,0	1 685,9	1 924,3	1 990,2	2 221,9	3 039,9	+1 765,3
4.	Витрати на інноваційну діяльність	810,9	1 729,3	1 374,1	1 015,0	608,9	933,1	1 566,3	90,6
5.	Інноваційне забезпечення:								
	- придбано нових технологій, одиниць	76	113	134	114	84	76	156	138,0
	- впроваджено нових технологічних процесів, одиниць	74	209	174	181	218	237	268	1 282
	- освоєно нових видів техніки, одиниць	8	3	2	5	14	35	5	167,6
	- освоєно нових продуктів, одиниць	460	403	455	583	473	676	662	164,3
	= з них нових для ринку, одиниць	н/д	85	98	104	71	77	71	83,5
В. Довідково									
Індекс виробництва продукції (1990=100%):									
- сільське господарство									
		65,1	60,9	71,3	70,0	68,9	82,6	79,0	+18,1
- харчова і тютюнова промисловість									
		101,7	109,3	107,0	100,6	103,8	103,2	104,8	-4,5

* Складено й розраховано за: [3, с. 86, 106, 137, 198–200; 4, с. 33, 34; 5, с. 33–35, 198].

** Включаючи основні засоби особистих господарств населення. Частка основних засобів, що закріплені за сільськогосподарськими підприємствами у всьому їх обсязі, становить у межах 60–62%.

в) систему вимог до сільськогосподарської техніки.

Що стосується технологічних регламентів на вирощування основних сільськогосподарських культур, то з урахуванням зональної спеціалізації їх розроблено 42 одиниці [7, с.186–406], а також сформовано технологічні комплекси машин для виконання передбачених зазначеними регламентами операцій [7, с.159–185]. Воднораз, як свідчать обстеження та звітні дані, коефіцієнт забезпеченості основною сільськогосподарською технікою для виробництва продукції рослинництва за прогресивними технологіями становить: щодо тракторів різних класів у межах 78%; комбайнів зернозбиральних – 71% і кукуруддозбиральних – 51%; жниварок валкових – 64%; сівалок зернових і комбінованих – 93% і точного висіву – 36%; машин для внесення органічних добрив – 80%, мінеральних добрив – 40%, для хімічного захисту рослин – 39%; комбінованих ґрунтообробних машин для передпосівного обробітку ґрунту – 6%.

При цьому необхідно мати на увазі, що розрахунки потреб проводилися відповідно до посівних площ у сільськогосподарських підприємствах, але практично не враховувалися чинники, які спонукають до певного збільшення розрахункової забезпеченості:

- невеликі розміри земельних ділянок, що засіваються;
- значна віддаленість земельних угідь, зайнятих під однаковими сільськогосподарськими культурами;
- практично одночасне виконання однотипних видів технологічних операцій, що зумовлює неможливість маневру технікою по регіонах;
- різний рівень забезпеченості сільськогосподарських підприємств необхідною технікою, її некомплектність, технологічна розбалансованість тощо.

Особливо складним є питання забезпечення сільського господарства сортами рослин, породами тварин і кросами птиці сучасної селекції. Тривалий застій в аграрній науці, зумовлений низьким рівнем фінансування науково-дослідних та селекційних робіт, мав наслідком надзвичайне збіднення цієї інноваційної сфери. Але вже із середини 90-х років проводилися теоретичні розробки, а потім було започатковано створення та розширення площ приміщень і холодильного обладнання для зберігання матеріалів банку генетичних ресурсів сільськогосподарських рослин й аналогічного банку сільськогосподарських тварин, а також відродження мережі та зміцнення матеріальної бази сортовипробувальних станцій і насінневих господарств [8], суб'єктів племінної справи тощо. Це принесло вагомі результати: зокрема, було модернізовано й атестовано 2 039 суб'єктів племінної справи (341 племінний завод і 1 698 племінних репродукторів), а також зазначений статус надано 171 підприємству й лабораторії, що обслуговують селекційну роботу та проводять репродукцію тварин [9].

Цілеспрямована наукова діяльність у сфері генетики, розмноження сортів рослин і розведення тварин на основі мобілізації їх генетичних ресурсів дозволили помітно просунути на шляху забезпечення сільського господарства вітчизняною високопродуктивною насінневою продукцією та високопродуктивними породами й типами великої рогатої худоби, свиней, птиці, риби, бджіл тощо. Наприклад, лише у 2012 році було створено 1 350 видів науково-технічної продукції, виведено 84 сорти й гібриди сільськогосподарських культур і нових селекційних форм тварин, птахів, риб. Отримано 229 патентів авторських прав на кормові моделі й 34 патенти на винаходи [10, с.5]. Для широкого впровадження в сільськогосподарське виробництво на 2014 рік дозволено понад 200 розробок інституту, у т. ч. 145 сортів і гібридів та 55 батьківських компонентів [8]. Як довела наука та підтвердила практика, використання новітніх методів селекції дозволяє створити високопродуктивні та стійкі сорти зернових, бобових, овочевих культур, картоплі, гібридів кукурудзи, соняшнику та інших польових рослин. Аналогічно у тваринництві створено високопродуктивні породи й типи молочної і м'ясної худоби, лінії й гібриди свиней та інших тварин, порід і кросів птиці тощо.

Водночас необхідно привернути увагу до того, що від моменту виведення нових сортів рослин і порід тварин до їх широкого впровадження в сільське господарство проходить достатньо великий період часу й на цьому шляху виникає величезна низка різнопланових проблем. Зокрема, вимагає часу та коштів розмноження посадкового матеріалу в насінневих господарствах в об'ємах, достатніх для забезпечення ним хоча б основних виробників рослинницької продукції. Крім того, шлях від племінного репродуктора до сільськогосподарського підприємства гальмується дефіцитом не тільки високопродуктивного поголів'я, й коштів на його придбання, відсутністю тваринницьких приміщень із сучасною технікою й технологічним устаткуванням для його обслуговування, слабкою кормовою базою, низькою кваліфікацією обслуговуючого персоналу тощо. Отже, потрібен комплексний підхід до вирішення проблем, що склалися в сільськогосподарському секторі, з позицій забезпечення продовольчої безпеки країни на базі техніко-технологічної модернізації матеріальної бази, забезпечення агровиробників сучасними наукоємними технологіями, високоякісним насінням і посадковим матеріалом, високопродуктивними породами тварин і птиці, розбудови необхідної обслуговуючої інфраструктури на інноваційній основі та ін. Урешті-решт, це дозволить створити адаптовану до нинішніх викликів, ризиків і трансформацій сучасну систему сільськогосподарського виробництва, яка гарантуватиме стабільність продовольчої безпеки та забезпечення переробних потужностей аграрною сировиною.

Що ж стосується харчових галузей АПК, то наведені в табл. 1 звітні та розрахункові дані свідчать про те, що основні засоби відзначаються достатньо високим коефіцієнтом зношеності (45,7%), а відсутність позитивних зрушень є результатом взаємопогашення кількох різноспрямованих процесів, а також "накладання" на них довготривалих тенденцій спадного характеру, зокрема:

- посилення продуктової конкуренції між підприємствами на продовольчих ринках при помітному зменшенні об'ємів вирощування аграрної сировини має своїм наслідком зниження завантаженості багатьох середніх і малих підприємств, їх поступову зупинку та тривале перебування в стані очікування покращення економічної ситуації. За таких умов основні засоби практично "заморожені", відбувається їх планова амортизація, а фактично моральне старіння і це підвищує показник зношеності основних засобів у переробно-харчових підприємствах, що звітуються перед державними статистичними органами;

- інвестиції в основний капітал у поточних цінах дещо зросли в зазначеному періоді, однак їх фактичне використання сконцентровано за двома головними напрямками: капітальний і підтримуючий ремонт основних засобів більшості функціонуючих виробництв та модернізація діючих і спорудження нових виробничих потужностей на підприємствах, куди прийшов стратегічний інвестор або вони входять до складу міжнародних чи національних корпорацій, вітчизняних агрохолдингів тощо;

- значний приріст іноземних інвестицій переважно припадає на модернізацію застарілих виробництв або ж спорудження нових потужностей із використанням сучасних зарубіжних технологій, техніки, устаткування та ін.

Отже, оскільки вищезазначені процеси проходять з різною швидкістю в різних регіонах і на підприємствах й у кожний окремий період часу показник зношеності основних засобів є результуючим вектором різноспрямованих тенденцій, то потрібен обґрунтований, але вибірковий підхід до підприємств із різною збалансованістю виробничого потенціалу та ступенем зношеності основних засобів.

Важливим показником, який відображає рух економіки за інноваційною моделлю розвитку, виступає забезпечення її технологічними та нематеріальними інноваціями. Наведені в табл. 1 статистичні дані свідчать про малопрогнозовані масштаби й обсяги надходження інновацій у виробництво: значне збільшення чергується зі спадом, але

внаслідок відсутності паспортизації й даних щодо загальної кількості та вікової структури використовуваних у харчовій і тютюновій промисловості технологічних процесів [11, с.20] це не дозволяє об'єктивно оцінити ситуацію. Більш відкритою та порівнюваною є інформація щодо освоєння нових видів продукції: за останні три роки кількість інновацій перевищила 1,8 тис. (зросла на чверть порівняно з попередніми 2007–2009 роками) і це становить у межах 8–9% від асортименту харчової продукції, що випускається. Але при цьому необхідно мати на увазі, що освоєння продуктових інновацій відбувається лише на тих підприємствах, на яких зазначені інновації були розроблені або вони їх отримали за трансфертом чи закупили на ринку. Це пояснює, чому за останні три роки частка інноваційної продукції у всьому обсязі відвантаженої в середньому становить 3% (у 2012 – 2,5%, у т. ч. нової для ринку – менше 1%). Отже, має місце значний дефіцит інновацій взагалі, а особливо провальна ситуація щодо нових для ринку інноваційних продуктів.

Відносно нематеріальних інновацій, які забезпечують допоміжні, обслуговуючі, розподільчі, інформаційно-розрахункові та інші процеси, то динаміка їх упровадження наведена в табл. 2. Якщо порівняти три останні роки (2010–2012) з трьома першими (2006–2008), то виявиться, що їх загальна кількість зросла в 1,4 раза, а особливо пов'язаних з методами оброблення – нові або вдосконалені методи обробки чи виробництва – в 1,6 раза. Це свідчить про прогрес, однак щодо динаміки по окремих роках, то, незважаючи на певні позитивні зміни, має місце фактична стагнація. У цьому разі проясненню ситуації сприяло б наведення інформації стосовно кількості використовуваних інноваційних розробок за останні 5–7 років, з них – що були впроваджені за останні 3 роки (у розрізі по роках).

Таблиця 2

Забезпечення нематеріальними інноваціями харчової і тютюнової промисловості України*

Види нематеріальних інновацій	Роки					2012 до 2009 = %
	2006–2008	2009	2010	2011	2012	
- організаційні	84	45	29	32	29	64,4
- маркетингові	114	65	52	51	52	80,0
- нові або вдосконалені методи обробки чи виробництва	227	101	115	132	115	113,9
- нові або вдосконалені методи логістики, доставки чи розповсюдження продукції;	51	28	19	23	19	67,8
- нова або вдосконалена діяльність з підтримки таких процесів як системи матеріально-технічного обслуговування або операції щодо закупівель, обліку чи розрахунків	55	32	27	21	27	84,4
Усього	531	271	242	259	242	89,3

* Складено та розраховано за матеріалами щорічних обстежень інноваційної діяльності підприємств за відповідні роки.

Водночас необхідно привернути увагу до проблеми гармонізації національних стандартів та зближення вітчизняної системи технічного регулювання з аналогічною регуляторною системою, що функціонує в Євросоюзі. Що стосується гармонізації, то

на початок 2014 року по агропродовольчому комплексу було гармонізовано 44% національних стандартів з європейськими та міжнародними нормативними документами, яких нині налічується майже 2,1 тис. од. Загалом у вітчизняному агропродовольчому комплексі нині налічується чинних понад 3,6 тис. стандартів, розроблених у різні роки, з них ДСТУ (сучасні) – більше 1,8 тис. од. [12, с.7].

Важливим індикатором практичного застосування основних вимог національних стандартів виступає розробка, введення та сертифікація систем якості й безпечності на підприємствах агропродовольчого комплексу. За останніми даними [12, с.8], нині в агропродовольчій сфері функціонує, впроваджується та розробляється практично одна тисяча систем якості й безпечності, якими забезпечено (з урахуванням тих, де вони впроваджуються) більше 600 суб'єктів господарювання.

Поряд із цим унаслідок руйнації вітчизняної науково-дослідної бази за переважною більшістю галузей харчової та переробної промисловості виробництво аграрної сировини із сортів рослин, порід тварин і кросів птиці нової селекції не отримало відповідного інноваційного продовження: переважно випускається традиційна харчова продукція, а сучасні її види вийшли на ринок у результаті проникнення іноземних корпорацій в Україну.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз інвестиційно-інноваційного забезпечення вітчизняного продовольчого комплексу засвідчив, що для нього визначальними стали такі прикметні характеристики, тенденції, проблеми та загрози:

- глибокий дефіцит інвестицій для подолання негативних тенденцій і забезпечення позитивних змін у відтворенні основних засобів виробництва сільськогосподарського й переробно-харчового виробництва, переведенні підприємств АПК на інноваційну модель розвитку;
- “інноваційний голод” на процесові, продуктові та нематеріальні інновації, надзвичайно низька наукоємність нових вітчизняних інноваційних продуктів, відсутність наскрізних інноваційних розробок типу “високоякісна та безпечна харчова сировина – продовольча продукція з інноваційними характеристиками”;
- відсутність інновацій нового покоління, що базуються на симбіозі органічної сировини з тонкими технологіями її перероблення та зорієнтовані на задоволення найвишуканіших смаків споживачів, включаючи виконання профілактичних, підтримуючих і лікувальних функцій тощо.

Отже, у науковому плані загострилася проблема теоретичного обґрунтування та практичного опрацювання сучасних інноваційних розробок із залученням останніх досягнень харчової хімії, напо- і мембранних технологій тощо.

Зважаючи на низькі інвестиційні можливості більшості аграрних і переробно-харчових підприємств, їх переведення на інноваційну модель розвитку можливе за умови активної участі в інноваційному процесі держави. Прийняття Закону України “Про державно-приватне партнерство” (№ 2404-VI від 01.07.2010 р.) передбачає активну участь держави спільно з приватними партнерами в проектуванні, фінансуванні, будівництві та відновленні (реконструкції, модернізації) й експлуатації об'єктів у різних сферах діяльності, але не забороняється й в агропродовольчому комплексі (стаття 4 зазначеного Закону, пп. 1 і 2). Водночас Концепцією розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2018 роки (схвалено розпорядженням КМУ від 14.08.2013 р. № 739-р) передбачається участь держави в упровадженні зазначеного прогресивного механізму у формі концесії, спільної діяльності та інших договорів. Виходячи з традиційної для наших умов практики, найефективнішою формою конкретної участі держави було б часткове фінансування проектів інноваційно-технологічної модернізації переробно-харчових та аграрних підприємств на етапі практичної їх реалізації. Як правило, надання державної підтримки у формі фінансування витрат у межах

від чверті до половини кошторисної вартості реалізації проекту модернізації виробничих потужностей відіграє роль пускового механізму й каталізатора активізації та нарощування зусиль зацікавлених суб'єктів господарювання. Отже, це один із реальних інструментів активізації інноваційного процесу в агропродовольчому комплексі, що буде доповнювати та розширювати самостійні прагнення приватних підприємців. Урешті-решт, це дозволить підвищити результативність й ефективність інвестицій, інновацій і ресурсів, спрямованих на забезпечення переходу підприємств агропродовольчого комплексу на інноваційну модель розвитку.

1. Концепція розвитку національної інноваційної системи. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 р. № 680-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p
2. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / [авт.-упоряд. Г. О. Андрощук та ін.]. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – 632 с.
3. Статистичний щорічник України за 2012 рік / Держстат України. – К. : ТОВ “Август Трейд”, 2013. – 549 с.
4. Сільське господарство України : стат. зб. – К. : Держстат України, 2013. – 403 с.
5. Сільське господарство України : стат. зб. – К. : Держстат України, 2011. – 384 с.
6. Олійник Т. І. Організаційно-економічний механізм управління процесом відтворення основних засобів аграрних підприємств : монографія / Т. І. Олійник. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 194 с.
7. Система техніко-технологічного забезпечення виробництва продукції рослинництва / за ред. В. В. Адамчука, М. І. Грицишина. – К. : Аграр. наука, 2012. – 416 с.
8. Інститут рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.yuriev.com.ua/index/php.
9. Інститут розведення і генетики тварин НААН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : irgt.org.ua/index/php.
10. Баян А. В. Роль і місце аграрної науки у забезпеченні продовольчої безпеки України / А. В. Баян // Проблеми ринку продовольчих ресурсів України : зб. наук. праць за матеріалами I Наук.-практ. конф., 10 квіт. 2013 р. / Ін-т прод. ресурсів НААН. – К. : ННЦ ІАЕ. – 2013. – С. 3-7.
11. Концептуальні засади галузевої паспортизації харчової індустрії України / [М. П. Сичевський, О. І. Куць, О. В. Коваленко та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 264 с.
12. Крисанов Д. Ф. Системи технічного регулювання Європейського Союзу, України та Митного Союзу для агропродовольчої сфери: напрями їх зближення, можливості звуження невідповідності та зменшення асиметричності / Д. Ф. Крисанов // Економіст. – 2014. – № 2. – С. 5–11.

References

1. “The concept of national innovation system. Approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of 17.06. 2009 №680”. Web.<zakon.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-p>.
2. *The strategy of innovative development of Ukraine for 2010–2020 in the conditions of globalization challenges*. Kyiv : Parliamentary publishing house, 2009. Print.
3. Ukraine State Statistics. *Statistical Yearbook of Ukraine for 2012*. Kyiv: LLC “August Trade”, 2013. Print.
4. *Agriculture of Ukraine. Stat. collection*. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 2013. Print.
5. *Agriculture of Ukraine. Stat. collection*. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 2011. Print.
6. Oleinik, T.I. *Organizational and process control mechanism ekonomichennyu reproduction of fixed assets agrarian enterprises : monograph*. Kyiv: IAE NNC, 2013. Print.
7. *The system of technical and technological support crop production*. Ed. V. Adamchuk, M.I. Grytsyshyn. Kyiv: Agrar . Science, 2012. Print.
8. Institute of Plant . VJ St. George NAAS. Web.<www.yuriev.com.ua / index / php>.
9. Institute of Animal Breeding and Genetics NAAS. Web.<irgt.org.ua / index / php>.
10. Balyan, A.V. “Role of agricultural science in food security Ukraine” *Problems of market food resources Ukraine : Coll. sciences. works on materials first scientific-practical . Conf., Apr 10 . 2013*. Kyiv: IAE NNC. 2013. Print.
11. Sychevskii, N.P. et al. *Conceptual Foundations certification sector of the food industry in Ukraine*. Kyiv: IAE NNC, 2013. Print.
12. Krysanov, D.F. “System of technical regulations of the European Union, Ukraine and the Customs Union for agri areas: areas of convergence, the possibility of narrowing the disparity and reducing asymmetric” *Economist 2* (2014) : 5–11.

Рецензенти:

Пасхавер Б. Й. – академік НААН України, доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі ДУ “Інституту економіки та прогнозування НАН України”.

Попова О. Л. – доктор економічних наук, головний науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень ДУ “Інституту економіки та прогнозування НАН України”.

УДК 338.3; 336.1

ББК 65.261.3

Михайленко С.В.

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЛАНУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ВИДАТКІВ НА ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ

Одеська філія ПВНЗ “Європейський університет”,

Міністерство освіти і науки України,
кафедра фінансів та кредиту,

65033, м. Одеса, вул. В. Стуса, 2д,

тел.: 0487180985,

e-mail: a-s-v-58@mail.ru

Анотація. Стаття спрямована на дослідження актуальних питань планування показників бюджетного фінансування соціальних програм. Метою статті є дослідження методологічних засад планування бюджетних видатків на фінансування соціальної сфери. Використані методи теоретичного та практичного узагальнення, системного підходу для дослідження методологічних аспектів планування видатків бюджету.

У процесі дослідження визначено форми бюджетного фінансування та їх особливості, побудовано структурно-логічну схему розрахунку видатків на соціальні цілі, запропоновано під час планування бюджетних видатків на фінансування соціальних програм проводити оцінку обґрунтованості проектів бюджетів різних рівнів на їх відповідність проголошеним загальнодержавним або регіональним пріоритетам, зокрема, визначити коефіцієнти повноти витрат на фінансування окремих соціальних програм, щодо яких законодавчо встановлені певні нормативи. Це дозволить оцінити обґрунтованість планових показників, а також рівень соціальної спрямованості бюджетної політики.

Ключові слова: бюджетне планування, бюджетні видатки, бюджетне фінансування соціальних програм.

Annotation. The article is directed to research on current planning parameters budgetary financing of social programs. The aim of the paper is to investigate the methodological principles of planning public spending to finance social services. Methods used theoretical and practical generalization of a systematic approach to study the methodological aspects of planning expenditures.

The study determined the form of budget financing and features built structural logic circuit calculating expenditures for social purposes, it is proposed in the planning of public spending on social programs to assess the feasibility of projects of different tiers of their compliance proclaimed national or regional priorities, identify coefficients completeness in respect of certain social programs on which legislation has laid down certain standards. This will assess the validity of targets and the level of social orientation of fiscal policy.

Keywords: budgeting, expenditure, budget funding of social programs.

Вступ. У сучасних умовах особливо актуальною проблемою є забезпечення виваженого планування видаткової частини бюджетів різних рівнів. З одного боку, держава й місцеві органи влади мають повністю виконувати законодавчо встановлені функції, а з іншого, – за допомогою маніпулювання видатками проводити ефективну соціальну політику з урахуванням конкретних викликів соціально-економічного розвитку держави або її регіонів.